

УДК 811.112.2'271.16

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ *ВИБАЧЕННЯ* В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олександра Шум'яцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: shykitka@ukr.net*

Проаналізовано вербальні засоби реалізації мовленнєвого жанру вибачення. Систематизовано й описано експліцитні та імпліцитні засоби вираження вибачення у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: мовленнєвий жанр вибачення, засоби реалізації, пряме / непряме вибачення, експліцитне / імпліцитне вибачення.

Вибачення є важливою складовою частиною вербальних форм ввічливості. Мова йде про вибачення тоді, коли між кількома інтерактантами виникають конфлікти, які необхідно владнати. Отже, вибачення може стримувати агресію, воно спрямоване на відновлення гармонійних відносин [6, с. 175].

Коли та в який спосіб висловлюють вибачення, залежить від суспільства та його норм. У нашій культурі вибачення закономірне тоді, коли скоєно негативний вчинок та діяч усвідомлює свою провину.

За класифікацією Дж. Серля, вибачення можна розглядати як експресивний мовленнєвий акт, за допомогою якого мовець виражає свої почуття. Його ілокутивна мета – передати психологічний стан, що задається умовою щирості відносно стану речей [4, с. 215]. Експресивні висловлення вибачення передають почуття відповідальності мовця за скоєний ним вчинок та емоційну реакцію, тобто почуття провини, бажання виправити ситуацію та відновити гармонію у стосунках з адресатом.

У нашій розвідці розглядаємо вибачення як мовленнєвий жанр, а саме – сукупність окремих мовленнєвих актів, ілокутивна мета яких полягає у вираженні жалю з приводу здійсненої або потенційної maleфактивної дії мовця та у збереженні або відновленні гармонії у стосунках мовця зі слухачем.

Мета нашої розвідки – виявлення та системний опис засобів реалізації вибачення в сучасній німецькій мові.

Об'єкт дослідження – мовленнєвий жанр вибачення в сучасній німецькій мові, **предмет** – мовні засоби його реалізації.

Матеріалом дослідження слугували фрагменти художніх творів сучасних німецьких авторів. На підставі суцільної вибірки фактичного матеріалу виявлено 510 висловлювань вибачення.

Мовне втілення вибачення подано за традиційною класифікацією: пряме експліцитне й імпліцитне та непряме вибачення.

Вибачення розглядають як елемент мовленнєвої коригувальної взаємодії комунікантів, до якої, разом із вибаченнями, належать виправдовувальні пояснення, які допомагають вирішити комунікативні труднощі [7, с. 254].

Зазначимо, що Е. Гоффман вважає вибачення діяльністю, скерованою на покращення та виправлення ситуації, функція якої полягає у зміні негативного значення, що може виникнути. Мета такої діяльності – перетворення негативної думки адресата в позитивну [5, с. 156].

Наприклад, А. Вежбицька дає вибаченню таке визначення: знаю, що я був причиною того, що з тобою сталося щось погане, бажаю зробити так, щоб ти пробачив мені, кажу: шкодую, що вчинив це [3, с. 270]; Ратмайр називає вибачення процедурою відновлення порядку, а, отже, й ознакою порушення норми [8, с. 56].

Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу встановити, що до складу мовленнєвого жанру вибачення найчастіше належать такі мовленнєві акти, як вибачення, виправдання, пояснення, прохання, обіцянка, зобов'язання, повідомлення. Також виявлено, що вибачення виражають експліцитними й імпліцитними засобами реалізації.

Домінування прямого вибачення зумовлене тим, що мовець прагне вибачитись перед адресатом за свій негативний вчинок у такий спосіб, щоб слухач правильно зрозумів почуття провини мовця та його бажання відновити баланс у їхніх стосунках.

Аналіз лексичного наповнення висловлень вибачення засвідчує, що вибачення у німецькій мові можна реалізувати іменниками *Entschuldigung*, *Verzeihung*, дієсловами *entschuldigen*, *verzeihen*, *vergeben*, *bedauern* із семою “вбачати(ся)”, конструкціями, до складу яких входять іменники *Entschuldigung*, *Verzeihung*, *Vergebung*, а також словосполученням *Es tut mir leid* та словами іншомовного походження *pardon*, *sorry*.

Вираз *Es tut mir leid* часто вживають у ситуації вибачення, проте він може означати не лише вибачення, але й співчуття. Тому визначити його як мовний засіб вираження вибачення можна лише у контексті окремої комунікативної ситуації – конкретної ситуації спілкування, в яку входять партнери з комунікації та яка спонукає їх до міжособистісної інтеракції [1, с. 233]. Цей вираз зрідка вживають окремо. Часто він супроводжує заперечення і в такий спосіб послаблює заперечення або відмову.

У наступному прикладі мовець вибачається перед адресатом, використовуючи словосполучення *Es tut mir leid*:

- (1) “**Tut mir leid, gnädige Frau** — aber Verlustgeschäfte kann ich nicht machen. An dem Cadillac verdienen wir ohnehin nichts — da können wir nicht noch einen alten Ford zu einem Riesenpreis in Zahlung nehmen. Leben Sie wohl...” [15, с. 173–174].

Можна припустити, що таке вибачення попереджує негативну реакцію партнера, його можливе незадоволення, а мовець висловлює його з метою збереження хороших стосунків з адресатом.

Здебільшого висловлення вибачення реалізують повними поширеними реченнями, в яких мовець визнає свою провину, вибачається і пояснює причину свого вчинку. Такі висловлення допомагають мовцеві здійснити додатковий вплив на слухача і змінити його ставлення до мовця на краще:

- (2) **Verzeihen Sie mir**, dass ich aus diesem Grund Ihren Fragen zuerst ausgewichen bin. Sie haben mich gezwungen, wieder an das Geschehene zu denken [10, с. 23].

Висловлення вибачення функціонують у діалогічному мовленні, яке характеризується широким вживанням еліптичних структур, отож мовець часто продукує вибачення, використовуючи еліптичні речення:

- (3) *“Nimm die Hände von meinen Schultern”*
“Entschuldige” [10, с. 51].

Аналіз практичного матеріалу дав змогу виокремити предикативні і непередикативні, поширені й еліптичні форми. До них належать різні конструкції:

спонукальні речення:

- (4) *“Entschuldigen Sie”, sagte ich. “Aber ich kann mir nichts vormachen. Das ist das Verfluchte”* [15, с. 233];

питальні речення:

- (5) *“Verzeihst du mir?”* [16, с. 49];

повні розповідні речення із лексемою вибачення:

- (6) *Ich bitte Sie, mein tollkühnes und unschickliches Eindringen in Ihre Privaträume zu entschuldigen sowie meinen lädierten Anzug ...* [10, с. 64];

еліптичні речення з лексемами вибачення, наприклад: *Entschuldigung!*;

повні розповідні речення й еліптичні структури із семами вибачення з модальними дієсловами:

- (7) *Sie müssen mich jetzt entschuldigen, ich bin am Ende meiner Kraft* [10, с. 20];

повні й еліптичні розповідні та спонукальні речення із лексемами вибачення з модальними словами, які підсилюють висловлення, або вигуками, що надають експресивності:

- (8) *Oh. Entschuldigen Sie!* [11, с. 30];

- (9) *“Sie entschuldigen wohl”, sagt Döbbling würdig zu uns. „Aber dies ist amtlich. Ich muß die Sache untersuchen. Wir müssen Ihre Angelegenheit verschieben”* [14, с. 144];

- (10) *“Bitte, entschuldigen Sie”, sagte ich, “ein unvorhergesehener Zufall — können Sie mir etwas heißen Tee geben“* [15, с. 160];

- (11) *„Zwei Gulasch“, sagte ich und schob ihr zwei Mark zu. Wir lächelten uns zu, Fred und ich, während die Frau nach hinten ging und den Deckel vom Topf nahm.*

„Ich habe schon Gulasch gegessen“, sagte Fred.

„Oh, verzeih“, sagte ich [9, с. 106].

Мовленнєвий жанр вибачення з експліцитним показником імперативності часто містить маркер ввічливості *bitte*, який додає висловленню ввічливого характеру (приклад 10).

Залежно від ступеня тяжкості заподіяної шкоди мовець буде форму свого вибачення. Висловлюючи збентеження, мовець часто використовує вигуки *Oh, Ach*, які надають його словам збентеженого характеру, чим роблять висловлення ввічливішим (приклади 8, 11).

Висловлюючи свій жаль з приводу здійсненої maleфактивної дії, мовець використовує різні засоби інтенсифікації для збільшення впливу своїх слів. Експресивності висловленню вибачення у німецькій мові надають такі прислівники: *sehr, furchtbar, schrecklich, außerordentlich, vielmals, nochmals* тощо.

- (12) *„Entschuldigen Sie nochmals, Baronin“, sagt er dann zu Renée* [14, с. 273–274];

- (13) *Übrigens, sagte ich, es tut mir wirklich leid, ich konnte gestern nicht kommen. Rief noch ein alter Freund an* [17, с. 206].

Доволі часто під час вибачення, мовець використовує звертання. Він звертається до адресата на ім'я та / або за рангом. Психологи стверджують, що ім'я людини – це найприємніший для неї звук. Отже, звертання є одним із засобів впливу мовця на адресата, наприклад:

(14) *Entschuldigen Sie, Fräulein Doktor von Zahnd, dass ich hier verbotenerweise rauche* [11, с. 24].

У наведеному прикладі пацієнт просить вибачення у лікаря, звертаючись до нього за рангом та на ім'я, що свідчить про його високу повагу до слухача та водночас показує мовця як ввічливу людину.

Часто вибачення вживають як маркер початку розмови, воно слугує засобом привернення уваги, наприклад:

(15) *“Verzeihung”, sagte ich, “öffnen Sie jetzt?”* [9, с. 31].

Мовленнєвий акт вибачення часто виконує фатичну функцію (встановлення контакту), яка дає змогу мовцеві ввічливо встановити контакт зі слухачем. Проте ця функція поєднується з експліцитним вибаченням мовця за те, що він потурбував свого співрозмовника, тобто порушив його приватну сферу. Отож можна стверджувати лише про часткову десемантизацію вибачення, оскільки навіть вибачення, яке вживають для привернення уваги слухача, зберігає своє первинне значення.

Іноді вибачення можна експлікувати лише за допомогою контексту, тобто мова йде про імпліцитне вибачення. Імпліцитний смисл розуміємо як неявний, прихований, який слухач виводить зі значення мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [2, с. 326], наприклад:

(16) *„Ich war bis jetzt an der Maschine, deswegen hab‘ ich nicht früher angerufen“; „Du musst dich nicht entschuldigen. Ich kann sowieso nicht schlafen“*, sagte Richard [12, с. 23].

У наведеному прикладі адресат трактує висловлення як вибачення, про що свідчить його репліка у відповідь, хоча висловлення мовця не містить лексем вибачення.

Окремо розглянемо непрямі вибачення, ілюстрація яких виражена за допомогою іншого ілюкутивного акту. Розуміння непрямого вибачення забезпечує адресату конкретний ситуативний контекст.

Емпіричний матеріал сприяв виявленню таких форм вираження непрямого вибачення:

а) вибачення за допомогою пояснення (47 %):

(17) *“Es ist doch ein Tisch für sechs Personen, mein Herr”, sagte er entschuldigend* [15, с. 32–33];

б) вибачення за допомогою прохання (9 %):

(18) *“Nimm‘s nicht übel, Otto”, sagte ich, “daß ich flenne”* [15, с. 197];

в) вибачення за допомогою обіцянки (13 %):

(19) *“Ich werde mich zusammennemen”, sagte er. “Ich werde nicht mehr wie ein Irrer durch die Welt laufen. Ich werde nicht mehr eiferstüchtig sein”* [18, с. 211];

г) вибачення за допомогою повідомлення (31 %):

(20) *“Hier oben wird man kindisch”, meinte Antonio entschuldigend* [15, с. 350].

Отже, вибачення можна реалізувати як прямі (експліцитні, імпліцитні) і непрямі висловлення, які характеризуються різнорідними мовними засобами реалізації. На відміну від прямих експліцитних та імпліцитних вибачень, характерною ознакою непрямих вибачень є те, що мовець не називає здійснену ним малефактивну дію та не чітко висловлює жаль з цього приводу.

Для детальної характеристики мовного вираження вибачення необхідно розглядати також комплекс позамовних чинників функціонування вибачення та невербальні засоби його реалізації.

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : навч. посібник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2006. – 248 с. 2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с. 3. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275. 4. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 195–222. 5. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience / E. Goffman. – Cambridge : Harvard Univ. Press, 1974. – 586 p. 6. Marchwirth E. Höflichkeit. Geschichte – Inhalt – Bedeutung. Diss. / E. Marchwirth. – Trier, 1970. 7. Owen M. Apologies and remedial exchanges. A study of language use in social interaction / M. Owen. – Berlin : Mouton, 1983. – 254 p. 8. Rathmayr R. Pragmatik der Entschuldigungen: Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur / R. Rathmayr. – Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien, 1996. – 243 S. 9. Böll H. Und sagte kein einziges Wort / H. Böll. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992. – 170 S. 10. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Diogenes Verlag AG Zürich, 1985. – 219 S. 11. Dürrenmatt Fr. Die Physiker / Fr. Dürrenmatt. – Diogenes Verlag AG Zürich, 1985. – 93 S. 12. Grueber S. Über Nacht / S. Grueber. – München : C.H. Beck, 2007. – 239 S. 13. Remarque E. M. Arc de Triomphe / E. M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1988. – 729 S. 14. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk / E. M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – 500 S. 15. Remarque E. M. Drei Kameraden / E. M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 398 S. 16. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Diogenes Verlag AG Zürich, 1995. – 207 S. 17. Timm U. Johannismacht. / U. Timm. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. – 245 S. 18. Wolf Chr. Der geteilte Himmel. / Chr. Wolf. – Mitteldeutscher Verlag, Halle (Saale), 1971. – 270 S.

СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ИЗВИНЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Александра Шумяцкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: shykitka@ukr.net*

Проанализированы вербальные средства реализации речевого жанра извинения. Систематизированы и описаны эксплицитные и имплицитные средства выражения извинения в современном немецком языке.

Ключевые слова: речевой жанр извинения, средства реализации извинения, прямое / непрямое извинение, эксплицитное / имплицитное извинение.

MEANS OF THE REALIZATION OF APOLOGY IN MODERN GERMAN

Oleksandra Shumiatska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: shykitka@ukr.net*

The article analyses verbal means of expressing apology as a speech genre. The explicit and implicit means of expressing apology are systematized and described on the material of present-day German.

Keywords: speech genre of apology, means of expressing apology, direct/indirect apology, explicit/implicit apology.